

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและปัญหานำการวิจัย

“ความหมายและความจริงในขอบเขตทางวัฒนธรรมมีการแข่งขันการให้นิยาม ความหมาย และการประกอบขึ้นเป็นรูปแบบของอำนาจ” (Barker, 2000, p. 350)

เช่นเดียวกันความหมายและความจริงเกี่ยวกับ “คนจน” ในขอบเขตทางวัฒนธรรม เป็นเรื่องของการแข่งขันในการให้นิยามความหมายและการประกอบขึ้นเป็นรูปแบบของอำนาจ ทั้งนี้สำหรับกรณีสังคมไทยการสร้างความหมายของ “คนจน” มักมาจากองค์ประกอบที่สัมพันธ์กัน สามส่วน คือ ส่วนแรก คนจนในมิติทางเศรษฐกิจ (economic dimension) ที่เห็นความยากจนเป็นเรื่องของความขาดแคลนเป็นหลัก ส่วนที่สอง คนจนในมิติของสัญญาณและภาพตัวแทน (sign and representation) เป็นการให้สัญญาณหรือการสร้างภาพตัวแทนให้กับคนจนในเนื้อหาของสื่อมวลชน ส่วนที่สาม คนจนในมิติด้านพฤติกรรม การสื่อสารและการเปิดรับสื่อ ที่นำไปสู่การสร้างความจริงทางสังคมของคนจน โดยมีรายละเอียดของแต่ละส่วนที่จะกล่าวต่อไปนี้

1. คนจนในมิติทางเศรษฐกิจ (economic dimension) จากข้อมูลของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551, น. 5-7) พบว่า ในปี พ.ศ. 2549 ประเทศไทยมีคนจน 6.1 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 9.55 ของคนไทยทั่วประเทศ ปัจจุบันสถานการณ์ความยากจนหรือสัดส่วนคนจนของประเทศโดยใช้เส้นความยากจนเป็นเกณฑ์ มีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องจากปี พ.ศ. 2543 โดยมีสัดส่วนคนจนจำนวน 12.6 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 20.98 ของคนไทยทั่วประเทศ ในปี พ.ศ. 2545 มีจำนวนคนจนลดลงเหลือ 9.1 ล้านคน หรือคิดเป็น ร้อยละ 14.83 และในปี พ.ศ. 2547 มีจำนวนคนจนลดลงเหลือ 7.0 ล้านคน หรือคิดเป็น ร้อยละ 11.16 หากพิจารณาในแต่ละภูมิภาค ในปี พ.ศ. 2549 พบว่า คนจนส่วนใหญ่จำนวน 3.62 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 16.77 อยู่ที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รองลงมาคือภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคกลางตามลำดับ

แม้การพิจารณาปัญหาความยากจน/คนจนจากเส้นความยากจนจะพบว่า ปัญหา มีแนวโน้มลดลง ขณะที่คนจนในโลกความจริงจำนวนมากที่มีรายได้สูงกว่าระดับเส้นความยากจน แต่กลับยังคงตกอยู่ภาวะความทุกข์ยากในการดำรงชีวิต จากงานวิจัยคนจนแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ ทุกภาคของประเทศไทยของเมธี ครองแก้ว และคณะ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ, 2544, น. 9-12) ได้ชี้ให้เห็นสภาพคนจนในพื้นที่ต่างๆ ของประเทศไทย โดย

พบว่า กลุ่มคนจนส่วนใหญ่ ได้แก่ คนที่ไม่มีที่ดินทำกินของตนเอง คนที่หาเช้ากินค่ำ คนสูงอายุ หรือพิการซึ่งช่วยเหลือตนเองไม่ได้และขาดผู้ดูแลหรือไร้ที่พึ่ง คนที่ไม่มีที่อยู่อาศัย ต้องอาศัยญาติ หรือมีบ้านในลักษณะไม่ถาวร คนที่มีครอบครัวใหญ่มีลูกหลานอยู่ในวัยเรียน ทั้งนี้สาเหตุของความยากจนมาจากการขาดแคลนที่ดินทำกิน ไม่มีรายได้ที่แน่นอนและมีหนี้สินมาก ทรัพยากรถูกทำลายและป่าไม้ถูกบุกรุกเสื่อมโทรม รวมทั้งขาดแหล่งน้ำ หรือประสบปัญหาน้ำท่วม นอกจากนี้ ยังไม่มีโอกาสเรียนหนังสือและขาดโอกาสฝึกทักษะในการประกอบอาชีพ และขาดโอกาสในการเข้าถึงแหล่งข้อมูลและการช่วยเหลือจากภาครัฐ โดยคนเหล่านี้หากวัดด้วยเส้นความยากจน อาจจะไม่จัดอยู่ในกลุ่มคนจนตามความหมายของภาครัฐ

ในขณะที่ ผลสำรวจข้อมูลของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551, น. 40) กลับพบว่า ปัญหาความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้เพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยกลุ่มที่มีรายได้น้อยที่สุดหรือร้อยละ 20 ที่อยู่ล่างสุด มีส่วนแบ่งของรายได้ลดลงจากร้อยละ 4.30 ของรายได้ระดับครัวเรือนทั้งหมดในปี พ.ศ. 2541 เหลือเพียงร้อยละ 3.84 ในปี พ.ศ.2549 ขณะที่กลุ่มที่มีรายได้สูงสุดหรือร้อยละ 20 ที่อยู่บนสุด กลับมีสัดส่วนรายได้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 56.13 ในปี พ.ศ. 2541 เป็นร้อยละ 56.29 ในปี พ.ศ. 2549 กล่าวคือ มีคนรวยจำนวนน้อยเป็นผู้ครอบครองรายได้ส่วนใหญ่ของประเทศและสัดส่วนรายได้มีแนวโน้มของเพิ่มขึ้น ในขณะที่คนจนกลับมีส่วนสำคัญของรายได้ลดลง ทั้งหมดสะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของการแก้ไขปัญหาความยากจน/คนจน และความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ที่เป็นปัญหาเพิ่มมากขึ้น นั่นหมายความว่า การพิจารณาคคนจนจากเส้นความยากจนในมิติทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว อาจยังไม่ครอบคลุมความยากจน/คนจนในโลกความจริงได้อย่างรอบด้าน

แต่อย่างไรก็ตาม ในโลกความจริงนั้นหน่วยงานภาครัฐมักพิจารณาภาวะความยากจน/คนจนจากเส้นความยากจน (poverty line) ที่คำนวณได้จากปริมาณความต้องการอาหารและสินค้าอุปโภคที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า คนจนตามความหมายของรัฐ คือ คนที่มีรายได้หรือรายจ่ายต่ำกว่าเส้นความยากจน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544) โดยการวัดภาวะความยากจน/คนจนในมิติทางเศรษฐกิจ ซึ่งเริ่มมีขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2517 อันเป็นการหาเส้นความยากจนเพื่อกำหนดนโยบายสวัสดิการสังคม และการหาเกณฑ์ในการกำหนดอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ (เมธี ครองแก้ว อ้างจาก กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2541, น. 99) หลังจากนั้น เมื่อพูดถึงความยากจน/คนจนจึงมักพิจารณาในมิติด้านเศรษฐกิจตามการให้ความหมายจากภาครัฐเป็นสำคัญ ซึ่งภาครัฐมักพิจารณาว่า “ความยากจน/คนจน” เป็น “ปัญหา” โดยใช้เกณฑ์ชี้วัดมากมายในเชิงเศรษฐกิจ อีกทั้งยังใช้เป็นแนวทางสำคัญในการแก้ไขปัญหาความยากจน/คนจนในเชิงเศรษฐกิจ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่

1 (2501-2505) จนกระทั่งถึงฉบับที่ 9 (2545-2549) ซึ่งการดำเนินตามนโยบายดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของคนจน

นอกจากการใช้เกณฑ์การวัด “คนจน” จากเส้นความยากจนแล้ว ภาครัฐยังใช้เกณฑ์วัด “คนจน” ในมิติด้านเศรษฐกิจที่หลากหลาย โดยพบลักษณะ “คนจน” จากการให้ความหมายของภาครัฐที่สำคัญ คือ

1. อาชีพ คนจนส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตรในปี พ.ศ. 2543 คนจนที่เป็นเกษตรกรจำนวน 4.9 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 55.1 ส่วนที่เหลือ 2.6 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 29.2 ของคนจนทั้งหมด

2. ความเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน คนจนถือครองที่ดินน้อย ครัวเรือนที่ถือครองที่ดินน้อยกว่า 5 ไร่ มีสัดส่วนของคนจนมากถึงร้อยละ 41.1

3. การศึกษา คนจนมีระดับการศึกษาต่ำ โดยพบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่ยากจนส่วนใหญ่ร้อยละ 23.4 ไม่ได้รับการศึกษาหรือได้รับการศึกษาสูงสุดเพียงระดับประถมศึกษาเพียงร้อยละ 17.2 เท่านั้น

4. ขนาดของครัวเรือน คนจนมีขนาดครัวเรือนใหญ่ โดยพบว่าสัดส่วนของคนจนจะเพิ่มขึ้นตามขนาดของครัวเรือน กล่าวคือ ครัวเรือนที่มีสมาชิกมากจะมีสัดส่วนคนจนสูงกว่าครัวเรือนที่มีสมาชิกน้อย

5. ความพึงพิง ครัวเรือนยากจนมีอัตราส่วนพึงพิงสูง โดยพบว่า ครัวเรือนยากจนต้องรับภาระในการเลี้ยงดูเด็กและผู้สูงอายุในสัดส่วนที่สูงกว่าครัวเรือนที่ไม่ยากจน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545, น. 2-4)

ปัจจุบันธนาคารโลกยอมรับว่า ความยากจนมีหลายมิติหรืออีกนัยหนึ่ง “ความเป็นคนจน” ถูกกำหนดจากหลายปัจจัย เช่น ขาดโอกาสทางการศึกษา ไม่ได้รับการดูแลด้านสุขภาพ รวมถึงการไม่มีสิทธิ ไม่มีเสียง และไม่มีอำนาจในการตัดสินใจเชิงนโยบาย ทั้งนี้ความต้องการของคนไร้สิทธิไร้เสียงจะไม่ถูกนำไปสู่นโยบาย ไม่มีใครได้ยินเสียงเรียกร้องของคนจน พวกเขาจึงไม่ได้รับการตอบสนองสิ่งที่พวกเขาควรจะได้ (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2546, น. 61)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543) นักคิดและนักวิชาการประวัติศาสตร์ได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุของความยากจนหรือคนจนว่า มาจากนโยบายการพัฒนาของรัฐที่โน้มเอียงในการส่งเสริมภาคธุรกิจและคนรวยให้แข่งขันและเอาัดเอาเปรียบประชาชนส่วนใหญ่ ทั้งยังมีโอกาสเป็นเจ้าของหรือเข้าถึงทรัพยากรได้ง่าย ทำให้ความยากจนกระจายเพิ่มขึ้นในสังคม ดังนั้น ภาวะความยากจน/คนจนตามความหมายของนิถิจึงสัมพันธ์อยู่กับการกำหนดนโยบายที่ผิดพลาดของรัฐบาล นอกจากนี้ จากงานเขียนดังกล่าว ยังเป็นการตั้งคำถามต่อโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจและสังคม

ที่ทำให้ภาวะความไม่เท่าเทียมของการกระจายรายได้ และทำให้ปัญหาความยากจน/คนจนที่ความรุนแรงมากยิ่งขึ้นในสังคมไทย ซึ่งการตั้งคำถามถึงความล้มเหลวต่อนโยบายการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อคนจนหรือความยากจนดังกล่าว มักไม่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของรายการโทรทัศน์

ขณะที่พิทยา ว่องกุล (2545, น. 31) ประเมินภาพรวมของสาเหตุและสภาพของคนจนไว้ว่า มีแนวโน้มจะต้องเผชิญกับปัญหาความเดือดร้อนที่หนักหน่วงยิ่งขึ้น อันเนื่องจากเหตุปัจจัยความจนภายใน ได้แก่ การด้อยโอกาสในการหารายได้ ปัญหาความสามารถ ทักษะ การศึกษา การเข้าถึงทรัพยากร และเงินทุน รวมทั้งเหตุปัจจัยความจนจากภายนอก ได้แก่ นโยบายการทำให้จนของรัฐ ระบบรัฐที่เป็นทุนนิยม และการค้าเสรีที่แข่งขันไม่เป็นธรรม และการตลาดภายใต้การควบคุมภาคธุรกิจหรือรัฐธุรกิจ (corporate state) จากกระแสโลกาภิวัตน์หรือกระแสทุนที่ครอบงำโลก

นอกจากนั้น มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการวัดความยากจนของประเทศไทยส่วนหนึ่งได้ขยายกว้างไปกว่ามิติด้านรายได้ โดยครอบคลุมมิติอื่นๆ ที่สำคัญได้แก่ การวัดคุณภาพชีวิตของคน ความอยู่ดีมีสุข (well-being) การจัดทำผังคนยากจน (trageting map) และการวัดความยากจนเชิงโครงสร้าง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545, น. 1) ทั้งหมดเพื่อนำมาใช้เป็นองค์ประกอบของเครื่องมือเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน/คนจนอย่างรอบด้าน

จากมุมมองดังกล่าว เป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นว่าการวิเคราะห์ความยากจน/คนจนได้ขยายขอบเขตไปจากเส้นความยากจนในมิติด้านเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับความยากจนหรือคนจนในโลกความจริง โดยณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2546, น. 54) ได้สังเคราะห์เป็นข้อสรุปไว้ว่ามิติความยากจน/คนจนแบ่งได้เป็น 4 มิติ คือ

1. จนทรัพย์สิน เป็นความยากจนตามความหมายเดิม คือ มีรายได้ต่ำและขาดวัตถุปัจจัย
2. จนโอกาส คือ ไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษา และไม่มีโอกาสเข้าถึงบริการสาธารณสุขด้านการรักษาพยาบาล รวมถึงสาธารณสุขประเภทต่างๆ และคมนาคม อีกทั้งไม่มีสิทธิเข้าถึงหรือถูกตัดขาดจากฐานทรัพยากรของสังคม ซึ่งนำไปสู่ความจนในมิติอื่นๆ
3. จนอำนาจ คือ ไม่มีสิทธิ ไม่มีเสียง ไร้อำนาจต่อรอง และไม่มีอำนาจตัดสินใจในกระบวนการนโยบาย ทำให้มักได้รับผลกระทบจากการกระทำของผู้มีอำนาจที่เหนือกว่าจากอำนาจรัฐและอำนาจทุน ซึ่งเป็นผลจากความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคในสังคม หรือปัญหาเชิงโครงสร้างที่ซับซ้อนตั้งแต่ระดับโลกมาจนถึงระดับประเทศ ชุมชน และครัวเรือน

4. จนศักดิ์ศรี คือ การที่ได้รับการดูถูกเหยียดหยาม ไม่เป็นที่ยอมรับในสังคม และได้รับการปฏิบัติในสังคมอย่างไม่เสมอภาค

อย่างไรก็ตาม จากสถานการณ์ความยากจน/คนจนดังกล่าว ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ด้านหนึ่งของความยากจน/คนจนในโลกความจริง คือ ความยากจน/คนจนในโลกความจริง ประกอบขึ้นจากมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม แต่อีกด้านหนึ่ง “ความยากจน/คนจน” คือ การสร้างชุดความหมายร่วมกันของสังคม โดยมีทั้งชุดความหมายในมิติทางเศรษฐกิจที่มีอำนาจที่ครอบงำอยู่ในสังคม ในทางตรงข้ามมีชุดความหมาย “ความยากจน/คนจน” อื่นๆ ในมิติทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรม

หากพิจารณาตามแนวคิดของ Karl Marx (อ้างจาก Stillo and Gauntlett, 2002) ที่แบ่งโครงสร้างทางสังคมออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรก โครงสร้างส่วนล่างทางเศรษฐกิจ (infrastructure) ได้แก่ ทุนและปัจจัยการผลิต ส่วนที่สอง โครงสร้างส่วนบน (superstructure) หมายถึง กฎหมายและการแสดงออกทางการเมือง โลกทัศน์ของแต่ละชนชั้น และสำนึกที่มีต่อความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ Marx เห็นว่าโครงสร้างทั้งสองส่วนมีความสัมพันธ์กัน โดยโครงสร้างส่วนล่างเป็นตัวกำหนดโครงสร้างอีกส่วนหนึ่ง ดังนั้น ตามแนวคิดของ Marx การสร้างความหมาย “คนจน” จึงถูกกำหนดจากโครงสร้างส่วนล่าง

ขณะที่กลุ่ม Classical Marxism เชื่อว่า โครงสร้างพื้นฐานซึ่งเป็นปัจจัยด้านเศรษฐกิจจะเป็นตัวกำหนดทุกอย่างในชีวิต (economic determinism) กล่าวคือ ความคิดและอุดมการณ์ของมนุษย์ รวมทั้งโครงสร้างส่วนบนของสังคมจึงเกี่ยวโยงอยู่กับโครงสร้างการผลิต โดยทุกคนไม่ได้มีอิสระแต่ถูกกำหนดโดยเศรษฐกิจ ทั้งนี้ชนชั้นนำจะครอบงำสังคมด้วยการควบคุมปัจจัยการผลิตหรือโครงสร้างพื้นฐาน อีกทั้งชนชั้นนำยังมีอำนาจในการควบคุมทางวัฒนธรรมหรือโครงสร้างส่วนบนของสังคม (Baran and Davis, 1995, p. 318) ทำให้ชนชั้นแรงงานต้องทุกข์ทรมานจาก “จิตสำนึกที่ผิดพลาด” (false consciousness) ที่เป็นการมองโลกอย่างบิดเบือน และมุ่งตอบสนองประโยชน์เฉพาะชนชั้นนายทุน (Barker, 2000, p. 54) ขณะที่กลุ่ม Neo-Marxism กลับปฏิเสธแนวคิดที่ว่า โครงสร้างพื้นฐานซึ่งเป็นปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดทุกอย่างในชีวิต (economic determinism) แต่กลุ่ม Neo-Marxism สนใจศึกษาโครงสร้างส่วนบน ได้แก่ กฎหมายและการแสดงออกทางการเมือง โลกทัศน์ของแต่ละชนชั้น และสำนึกที่มีต่อความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ หรืออีกนัยหนึ่งกลุ่มนี้มีแนวโน้มจะเชื่อว่า โครงสร้างส่วนบนทำหน้าที่กำหนดโครงสร้างส่วนล่างทางเศรษฐกิจ

ดังนั้น หากพิจารณาตามแนวคิดของกลุ่ม Classical Marxism การสร้างความหมาย “คนจน” จึงถูกกำหนดจากโครงสร้างส่วนล่าง ที่เห็นว่า ปัจจัยด้านเศรษฐกิจที่มีอิทธิพลตัวกำหนด

ทุกอย่างในชีวิต ในขณะที่กลุ่ม Neo-Marxism กลับเห็นว่า โครงสร้างส่วนบน ได้แก่ กฎหมายและการแสดงออกทางการเมือง โลกทัศน์ของแต่ละชนชั้น และสำนึกที่มีต่อความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ ทำหน้าที่กำหนดการสร้างความหมาย “คนจน”

อย่างไรก็ตาม สำหรับการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาความยากจน/คนจนตามแนวทางวัฒนธรรมศึกษา ที่สนใจพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างพื้นฐานและโครงสร้างส่วนบน โดยเชื่อว่า ทั้งเศรษฐกิจ การเมือง และอุดมการณ์ เป็นปัจจัยที่ต่างกำหนดและปรับประสานซึ่งกันและกัน (articulated) ในการเป็นปัจจัยที่กำหนดการก่อรูปทางสังคม (Barker, 2002, p. 26) รวมถึงความสนใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงความหมาย (transformation) และการแผ่ขยายทางความคิด (expansion) ที่มีลักษณะของการยอมรับหรือต่อต้านในทางวัฒนธรรม (Barker, 2000, p. 15) ซึ่งเป็นเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับการต่อสู้ในการให้นิยามความหมาย (struggles over meaning) (Holtz-Bacha, 2004, p. 464) ดังนั้น อาจกล่าวตามความเชื่อพื้นฐานของแนวทางวัฒนธรรมศึกษาได้ว่า โครงสร้างส่วนล่างและโครงสร้างส่วนบนต่างมีผลกระทบร่วมกันในการกำหนดทุกอย่างในชีวิตของคนจนในโลกความจริง โดยแนวทางวัฒนธรรมศึกษามีความสนใจในเรื่องการยอมรับและต่อต้านการให้นิยามความหมาย

2. คนจนในมิติของสัญญาและภาพตัวตน การสร้างความหมายถือเป็นกระบวนการผลิตและปฏิบัติการทางสังคม (social production and social practice) ทั้งนี้โลกรอบๆ ตัวเราถูกสร้างให้มีความหมาย โดยการใช้ภาษาและกระบวนการทางสัญญลักษณ์เป็นการแสดงออกถึงความหมายที่มนุษย์สร้างขึ้นมา และมีสถาบันสื่อทำหน้าที่ผลิตสัญญลักษณ์และประกอบสร้างความหมายที่เฉพาะเจาะจง รวมถึงปฏิบัติการให้ความหมายอันเป็นผลผลิตทางสังคมนั้นด้วย ทั้งนี้การให้ความหมายเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้ในการคิดสร้างเพื่อสังสมความเข้าใจของสังคมและแข่งขันกันเพื่อกำหนดคำนิยาม (competing definition) ซึ่งเป็นพฤติกรรมต่อสู้เฉพาะบุคคล (conduct of particular struggles) ดังนั้น การให้ความหมายจึงไม่ได้เป็นผลลัพธ์ของการให้เหตุผลที่ตายตัว แต่ความหมายขึ้นอยู่กับโครงสร้างความสมดุลระหว่างอำนาจ (balance of force) ของคำนิยามชุดต่างๆ หรือเรียกว่าเป็น “การเมืองของการสร้างความหมาย” (politics of signification) (Hall, 1986a, pp. 67-70)

Stuart Hall (1986a, pp. 77-78) มีมุมมองต่อการศึกษเกี่ยวกับภาษาและการสร้างความหมายว่ามีความสำคัญหลายประการด้วยกัน กล่าวคือ ประการแรก เป็นการอธิบายถึงความเป็นไปได้ของการใช้ภาษาในการอ้างอิงโลกความจริง ประการที่สอง ความหมายไม่ได้มีหน้าที่ผลิตซ้ำโลกความจริงทางภาษา แต่ความหมายเป็นผลลัพธ์ของการต่อสู้ทางสังคม โดยเป็นการต่อสู้ในปฏิบัติการของวาทกรรม ประการที่สาม กระบวนการสร้างความเข้าใจต่อการต่อสู้ทางชนชั้น

เกี่ยวกับความหมายเชิงนัยยะ (connotative meaning) ที่สะท้อนถึงคุณค่าทางสังคมที่มีอยู่ในภาษา

แนวคิดหนึ่งที่ Hall (1997, p. 15) ได้พัฒนาขึ้นมาในแง่ของการศึกษาภาษาและความหมายก็คือ แนวคิดเรื่องภาพตัวแทน (representation) ตามแนวทางการศึกษาที่เชื่อเรื่องการประกอบสร้างความหมาย (constructionist approach) โดยเขาได้ให้ความหมาย “ภาพตัวแทน” ไว้ว่า ภาพตัวแทนเป็นการประกอบสร้างความหมายผ่านภาษา หรือใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อสารอย่างมีความหมายกับผู้อื่น และสามารถใช้อ้างอิงโลกความจริง รวมถึงจินตนาการและความคิดนามธรรมที่ไม่ปรากฏในโลกวัตถุ

นอกจากนั้น Hall ยังได้กล่าวถึงการทำงานของระบบของภาพตัวแทนว่า ประกอบขึ้นจากระบบ 2 ระบบที่สัมพันธ์กัน ได้แก่ ระบบแรก ความสามารถในการให้ความหมายต่อโลก โดยสร้างให้เกิดความเชื่อมโยง (correspondences) ระหว่างโลกความจริงรอบตัวกับระบบความคิด (system of concept) หรือแผนที่ทางความคิด (conceptual map) ระบบที่สอง การสร้างความเชื่อมโยงระหว่างแผนที่ทางความคิดกับชุดของสัญลักษณ์ (set of sign) หรือภาษาที่ใช้สื่อความคิด โดย Hall เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างโลกรอบตัว (things) กับแนวคิดหลัก (concepts) และสัญลักษณ์ (signs) ถือเป็นหัวใจสำคัญในการผลิตความหมายของภาษา โดยมีกระบวนการที่เชื่อมโยงองค์ประกอบทั้งสามส่วนเข้าไว้ด้วยกันซึ่งเรียกว่า ภาพตัวแทน (Hall, 1997, p. 19) ดังนั้น ในกรณีความหมายเรื่องความยากจนนั้น ภาพตัวแทนคนจนจึงเป็นการประกอบสร้างความหมายคนจนผ่านภาษา และใช้สัญลักษณ์ “คนจน” สื่อสารกับผู้อื่น รวมถึงการนำไปอ้างอิงกับคนจนในโลกความจริง อีกทั้งจินตนาการและความคิดนามธรรมต่างๆ ที่มีต่อคนจน โดยมีระบบภาพตัวแทนคนจนเป็นตัวเชื่อมโยงองค์ประกอบสามส่วน ได้แก่ คนจนในโลกความจริง, แนวคิดหลักว่าด้วยคนจนที่อยู่ในความคิด และการใช้สัญลักษณ์ “คนจน” ในการสื่อความหมายระหว่างคนในสังคม

จากการทบทวนสถานการณ์การวิจัยเรื่องภาพตัวแทนคนจนในสื่อสารมวลชน ผู้วิจัยพบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการศึกษาตัวบทที่นำเสนอในสื่อมวลชนแขนงต่างๆ จากมุมมองของผู้ส่งสาร โดยที่งานวิจัยดังกล่าวมักประยุกต์ใช้แนวคิดของภาพตัวแทนว่าด้วยความเป็นอื่น (otherness) ที่กล่าวถึงการเป็นภาพตัวแทนที่แตกต่างด้านเชื้อชาติ (representing difference) รวมถึงแนวคิดเรื่องภาพแบบฉบับ (stereotype) ที่เป็นการลดทอนความเป็นมนุษย์ให้มีความซับซ้อนน้อยลง (few simple) และกำหนดบุคลิกที่เป็นสาระสำคัญ (essential characteristics) ให้เป็นภาพตัวแทนที่ถูกติดตั้งไว้อย่างเป็นธรรมชาติ ตัวอย่างงานวิจัยอาทิเช่น การวิเคราะห์ภาพตัวแทนผู้หญิงยากจนชาวอเมริกัน ผู้หญิงยากจนชาวแคนาดาเดียน คนจนชุมชนแออัดชาวเมือง New York โดยเป็นการวิเคราะห์ภาพตัวแทนคนจนในตัวบทที่ต่างกัน ได้แก่

บทละคร นวนิยาย ภาพยนตร์ หนังสือพิมพ์ และภาพถ่าย แต่ทั้งหมดกลับมีข้อค้นพบที่เหมือนกัน คือ เป็นการประกอบสร้างภาพตัวแทนในแง่ลบให้กับคนจน กล่าวคือ ความเป็นคนจนอ้างอิงอยู่กับฐานะที่ด้อยทางเศรษฐกิจ และบริเวณที่พักอาศัยอันเสื่อมโทรม รวมถึงการให้ “ภาพแบบฉบับ” ทางวัฒนธรรมที่ว่าคนจนมักมีความเกียจคร้าน (laziness) ความเสื่อมทราม (degeneracy) ความหยาบคาย (lewdness) และมีพฤติกรรมแบบอาชญากรรม (criminal behavior) ในขณะเดียวกันตัวตน (self) ของคนจนยังเป็นบุคคลที่มีความสับสนและไร้ระเบียบ เป็นผู้ที่อ่อนต่อโลกที่โหดร้าย เกียจคร้านทางเศรษฐกิจ คุกคามกฎระเบียบทางสังคม มีความสนุกสนานเป็นแบบแผนส่วนหนึ่งในธรรมชาติของมนุษย์ เป็นเหยื่อของการขู่ขู่ในสังคม และผู้รักษาโรคตามลัทธิความเชื่อแบบโบราณ (asceticism) นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็นว่าคนจนมีปัญหาปรับตัวในการดำรงชีวิตอยู่ในเมือง และยังได้ประกอบสร้างเมืองว่า ไม่เหมาะสมสำหรับการเป็นที่อยู่อาศัยของคนจน (Gandal, 1990; Herman, 1993; Rimstead, 1995; Hester, 2005) ทั้งนี้ Hall (1997, 259) ให้คำอธิบายถึงการสร้างความแตกต่างด้วยการติดตั้งคุณลักษณะด้านลบเช่นนี้ไว้ว่าเป็นการทำให้ความแตกต่างที่เป็นเรื่องทางวัฒนธรรมให้ดูเหมือนเป็นคุณลักษณะทางธรรมชาติที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงความแตกต่างนั้นได้ (fixed difference) โดยเขาเรียกว่าเป็นอำนาจในการสร้างภาพตัวแทน (power in representation) ซึ่งเป็นเรื่องทางวัฒนธรรมหรือระบบสัญลักษณ์ และอำนาจในการกำหนดความมีอยู่ของสิ่งต่างๆ ในลักษณะที่ตายตัว โดยในท้ายที่สุด คนจนจะถูกรับรู้และนำเสนอคุณลักษณะด้านลบว่าเป็นการจัดระเบียบตามธรรมชาติ (natural order) และทำให้คนจนยอมรับภาวะของการเป็นผู้ถูกกระทำ (subjected) จากสังคม

แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาภาพตัวแทนจากมุมมองของผู้ส่งสารด้วยการวิเคราะห์ตัวบทที่ได้ข้อค้นพบคนจนในแง่ลบนั้น อาจไม่ได้สะท้อนความจริงทั้งหมดเกี่ยวกับคนจน ดังนั้นจึงมีงานวิจัยอีกส่วนหนึ่งที่ตั้งประเด็นปัญหาเกี่ยวกับอิทธิพลของปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการเมืองที่มีต่อการประกอบสร้างภาพตัวแทนคนจนในกระบวนการผลิตของสื่อมวลชน รวมถึงการวิเคราะห์หน้าที่ของสื่อมวลชนในการผลิตซ้ำภาพตัวแทนคนจน โดยงานวิจัยกลุ่มนี้มีข้อค้นพบว่าการนำเสนอภาพตัวแทนในสื่อเป็นการกดทับคนจนให้อยู่ในระดับที่ต่ำต้อย และมีการต่อต้านวาทกรรมที่ครอบงำอยู่ (subordination and resistance) ในขณะเดียวกัน บทบาทสื่อมวลชนได้ผนวกเข้ากับโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง โดยการกำหนดวาระของสื่อมวลชน (media agenda) ว่าด้วยคนจนถูกครอบงำจากวาระทางการเมือง (political agenda) ซึ่งผู้นำทางการเมืองเป็นผู้มีอำนาจในการกำหนดวาระทางการเมือง อีกทั้งสื่อมวลชนต้องเล่าเรื่องคนจนให้สอดคล้องกับแนวคิดหลักและการเข้ามามีบทบาทของผู้สนับสนุนรายการ ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นว่าการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนในการธำรงรักษาอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ไม่เท่าเทียม

กันให้คงอยู่ (ชลิตา บัณฑิตวงศ์, 2541; ขวัญฟ้า ศรีประพันธ์, 2547; Schilt, 2000; Heinz, 2005) โดยการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนมักผลิตซ้ำความหมายคนจนอย่างมีอคติ ทั้งนี้เนื่องจากความเป็นคนจนถูกกำหนดจากระบบโครงสร้างอำนาจทางสังคม และสื่อมวลชนได้ทำหน้าที่สืบทอดการให้ความหมายคนจนด้านลบนั้นโดยปราศจากการตั้งข้อสงสัย (taken-for-grantedness)

ในขณะเดียวกัน ในการศึกษาภาพตัวแทนคนจนตามแนวคิดสำนักวัฒนธรรมศึกษาที่วิพากษ์การศึกษาแนวโครงสร้างนิยม (structuralism) ซึ่งแม้ว่าจะมีจุดแข็งเรื่องเงื่อนไขที่เป็นข้อกำหนดตายตัว (determinate conditions) ที่ถูกกำหนดจากโครงสร้างที่มองไม่เห็น (structures which cannot be visible) และจุดแข็งเรื่องการวิเคราะห์ภาพรวม แต่กลับมีปัญหาสำคัญ คือ การมองข้ามความสำคัญของประสบการณ์ และการวิเคราะห์กระบวนการโดยไม่ได้พิจารณาที่ตัวบุคคล (subject) (Hall, 1986b, pp. 43-45) ทั้งนี้ในการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับบุคคลที่มีประสบการณ์แตกต่างกัน สำหรับการวิเคราะห์แนวโครงสร้างนิยมเชื่อว่า บุคคลจะเกิดการครอบงำจากโครงสร้าง ซึ่งทำให้ทุกคนได้รับผลกระทบไปในทิศทางต่างกันขึ้นกับคนนั้นอยู่ในส่วนใดของโครงสร้าง

อาจกล่าวได้ว่า ในการวิเคราะห์ภาพตัวแทนคนจนทั้งการวิเคราะห์จากตัวบทว่าด้วยความเป็นอื่นและภาพแบบฉบับในแง่ลบ อีกทั้งการวิเคราะห์ภาพตัวแทนคนจนในเชิงโครงสร้างดังกล่าว ล้วนเป็นการศึกษาภาพตัวแทนคนจนจากมุมมองของผู้ส่งสารโดยละเอียดต่อผู้รับสาร โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการต่อรองหรือต่อต้านการให้นิยามความหมาย “ความยากจน/คนจน” ของผู้รับสารคนจน ซึ่งถ้าหากมีการศึกษาภาพตัวแทนคนจนจากมุมมองของผู้รับสารที่เป็นคนจน อาจค้นพบข้อสรุปที่แตกต่างออกไป

อย่างไรก็ตาม มีงานวิจัยส่วนหนึ่งได้ใช้จุดแข็งตามแนวทางสำนักวัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies) ที่แตกแขนงมาจากจุดอ่อนของการวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง โดยให้ความสำคัญกับการต่อสู้ของจิตสำนึก (conscious struggle) ที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคล (subject) (Hall, 1986b, p. 46) ดังมีตัวอย่างงานวิจัยที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ตัวบทจากมุมมองของผู้ส่งสารที่เป็นคนจน ซึ่งมีแสดงออกถึงการต่อต้านความหมายภาพตัวแทนคนจนกระแสหลักที่มักเสนอในแง่ลบ อาทิเช่น การต่อต้านของนักเขียนแอฟริกัน-อเมริกันในวรรณกรรมร่วมสมัยเกี่ยวกับภาพตัวแทนชายผิวดำในประเด็นเกี่ยวกับครอบครัว วัฒนธรรม และชุมชน ขณะที่งานวิจัยของไทยมีความสนใจศึกษาภาพตัวแทนการต่อต้านของกลุ่มสมัชชาคนจนในหนังสือพิมพ์ไทย และบทบาทของสื่อมวลชนในการเปิดพื้นที่สาธารณะให้เกิดการกีดกันต่อรัฐบาลในการแก้ไขปัญหาความยากจน (Marler, 2001; Rungrawee Chalermripinyorat, 2003) อย่างไรก็ตาม ตามแนวทางวัฒนธรรม

ศึกษากลับเห็นว่า การวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) ไม่เพียงพอสำหรับการทำความเข้าใจเรื่องความหมาย แต่ความหมายเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้รับสารกับตัวบท

จากข้อค้นพบดังกล่าว ผู้วิจัยมีข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ งานวิจัยที่ศึกษาจากมุมมองของผู้ส่งสาร สื่อมวลชนจะกำหนดความหมายภาพตัวแทนคนจนแตกต่างกัน โดยมีเงื่อนไขจากการมีปฏิสัมพันธ์ของคนจนกับชนชั้นกลาง กล่าวคือ สื่อมวลชนมักนำเสนอภาพตัวแทนคนจนในแง่ลบและเป็นปฏิปักษ์กับคนจน ในกรณีที่กลุ่มคนจนต้องมีปฏิสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตประจำวันของชนชั้นกลาง เช่น คนไร้บ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่สาธารณะในเมือง หรือคนจนในชุมชนแออัดที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของชนชั้นกลาง (Gandal, 1990; Herman, 1993; Rimstead, 1995; Hester, 2005) ในทางตรงข้าม ในกรณีที่เป็นกลุ่มคนจนซึ่งไม่ได้สัมผัสกับชนชั้นกลางโดยตรง สื่อมวลชนกลับเลือกนำเสนอภาพตัวแทนคนจนด้านบวกและแสดงออกถึงความเห็นใจ เช่น คนพิการ หรือหญิงชราที่ถูกทอดทิ้งอยู่ในหมู่บ้านในชนบท หรือกลุ่มคนจนที่ต้องเผชิญปัญหาเกี่ยวกับการใช้อำนาจของรัฐ ดังเช่น กรณียายไฮ ชันจันทาหรือกลุ่มสมัชชาคนจนซึ่งไม่ได้สัมผัสกับชนชั้นกลางโดยตรง ในกรณีดังกล่าวสื่อมวลชนมักจะแสดงความเห็นใจและยืนอยู่ข้างกับคนจน (ชลิตา บัณฑุงศ์, 2541; ขวัญฟ้า ศรีประพันธ์, 2547; Rungrawee Chalernsripinyorat, 2003)

แต่อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังมีข้อสงสัยอีกประการหนึ่งว่า ทุกวันนี้โทรทัศน์เป็นพื้นที่สำคัญของการผลิตสัญญาณหรือภาพตัวแทนให้กับคนจน ดังนั้น ถ้าหากมีการศึกษาจากมุมมองของผู้รับสารจะเกิดการยอมรับหรือต่อต้านความหมาย เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนจนในโทรทัศน์อย่างไรบ้าง กล่าวคือ เมื่อคนจนต้องดำเนินชีวิตประจำวันร่วมกับชนชั้นกลาง คนจนจะถูกกดทับ และเกิดการต่อต้านหรือไม่ ในทางตรงข้ามเมื่อคนจนต้องเผชิญปัญหากับผู้ที่มีอำนาจรัฐ หรือต้องมีชีวิตยากไร้ลำเค็ญคนจนจะได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลอื่นอย่างไรบ้าง

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้แนวทางสำนักวัฒนธรรมศึกษาในการเข้าสู่ปัญหา โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาในสื่อบันเทิง ทั้งนี้ David Morley (1990, pp. 130-131) ให้คำอธิบายไว้ว่า เป็นความสนใจวิเคราะห์การนำเสนอเรื่องราวต่างๆ ผ่านสื่ออย่างเป็นธรรมชาติ รวมทั้งการประกอบสร้างความจริง และการให้ความหมายที่เป็นสามัญสำนึก (common sense) แม้เรามีความเชื่อว่าสื่อบันเทิงเป็นพื้นที่ปราศจากการเมือง หมายถึง นักการเมืองหรือข้าราชการตามความเข้าใจโดยทั่วไป แต่การประกอบสร้างสามัญสำนึกถือเป็นกระบวนการทางอุดมการณ์ โดยสื่อบันเทิงได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดโลกทางการเมืองซึ่งถือเป็นเรื่องแปลกประหลาดไปจากชีวิตของตน (the exotic world of politics) โดยสื่อบันเทิงได้ทำให้เป็นเรื่องราวที่รับรู้ได้ในประจำวัน (everyday term) ซึ่งในการประกอบสร้างของสื่อจะเลือกนำเสนอมุมมองเพียงบางส่วน

(particular perspective) และมีความสัมพันธ์อยู่กับโลกทางการเมือง โดย Morley มีข้อสังเกตว่าการวิเคราะห์สื่อฉบับเชิงที่นิยามตัวเองว่าปราศจากการเมือง แต่แท้จริงแล้วสื่อฉบับเชิงกลับเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจสำหรับการวิเคราะห์วัฒนธรรมทางการเมือง

3. คนจนในมิติด้านพฤติกรรมกรรมการสื่อสารและการเปิดรับสื่อ จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความยากจน/คนจนในสื่อมวลชน ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มแรก การศึกษาเกี่ยวกับการเปิดรับสื่อของคนจน (media exposure) และผลกระทบของสื่อต่อคนจน (media effects) โดยถือว่าสื่อเป็นส่วนหนึ่งของระบบทางสังคมและเป็นปัจจัยในกระบวนการพัฒนาประเทศ ส่วนใหญ่สนใจศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมกรรมการสื่อสารและการเปิดรับสื่อในคนจนกลุ่มต่างๆ อาทิเช่น หญิงโสเภณี คนหูหนวก คนงานไร่่อ้อย (ปาริชาติ สถาปิตานนท์, 2533; ฤชงค์ น้อยสง่า, 2539; วลัยลักษณ์ คงนิล, 2542) นอกจากนี้ มีงานการวิจัยบางส่วนได้ขยายขอบเขตไปยังเรื่องผลกระทบของสื่อที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในคนจนกลุ่มต่างๆ โดยถือว่าการเพิ่มทุนมนุษย์ที่จะส่งผลให้เกิดสังคมพลเมือง (civil society) (Diana Elizabeth Agosta, 2004) รวมถึงการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในกลุ่มเกษตรกร (สุรัตน์ ตรีสุกุล, 2530; อมรทิพย์ ควพันธ์, 2533; ศราณี มณีโชติ, 2545) ผู้ใช้แรงงาน (ศรเทพ เริงยุทธนาชีวิน, 2538; อมร เขียมตาล, 2540) ชาวชุมชนแออัด (อรสา ปานขาว, 2526; สุธาสินี ไกรฤกษ์, 2542)

กลุ่มที่สอง การวิเคราะห์คนจนจากแง่มุมของการสื่อสารโดยมีความคิดพื้นฐานเรื่องคนจนในลักษณะแบบถอนราก หรือมุมมองต่อสื่อในเชิงวิพากษ์ (radical perspective or radical critics) โดยต้องการแสดงให้เห็นว่าความยากจนเกิดจากความขัดแย้งหรือการต่อสู้ระหว่างชนชั้น อาทิเช่น การศึกษาเกี่ยวกับการต่อรองของชุมชนชาวจีนในสื่อของรัฐ หรือการครอบงำภาพตัวแทนของชนชั้นทางสังคมของชาวเปอร์โตริโก รวมถึง วาทกรรมเรื่องความยากจนในยุคอาณานิคม เวียดนามผ่านวรรณกรรมและสื่อสิ่งพิมพ์ อีกทั้งความสนใจต่อการนำเสนอข่าวเศรษฐกิจที่สนองต่อชนชั้นทางสังคม (รัตนา โจมจตุรงค์, 2544; Wu, 1999; Rivera, 2002; Nguyen-Marshall, 2002) นอกจากนี้ มีงานวิจัยส่วนหนึ่งที่ใช้แนวคิดของกลุ่มนักเศรษฐศาสตร์การเมือง (political economists) เป็นแนวในการเข้าสู่ปัญหา โดยพยายามชี้ให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจ การเมือง และระบบอื่นๆ ที่เป็นรากเหง้าของปัญหาความยากจน อาทิเช่น Phillip Alexander Kretsedemas (1997) ชี้ให้เห็นการครอบงำอุดมการณ์และวาทกรรมทางการเมืองระดับชาติในประเทศจาไมก้า โดยศึกษารายการประเภทสนทนาที่ออกอากาศทางวิทยุ ขณะที่ วราภรณ์ เลิศ วรสิริกุล (2542) สนใจศึกษาแบบแผนการชมรายการข่าวโทรทัศน์ของชาวชนบทในจังหวัดศรีสะเกษ ที่พบว่ามีการเสนอข่าวเมืองหลวงทั้งปริมาณและรายละเอียดมากกว่าข่าวภูมิภาค

กลุ่มที่สาม การศึกษาคนจนตามแนวคิดเรื่องการประกอบสร้างความจริงทางสังคม (social construction of reality) อาทิเช่น การประกอบสร้างความจริงเกี่ยวกับคนไร้บ้านของ เครือข่ายสถานีขาวในสหรัฐอเมริกา หรือการเล่าเรื่องคนจนของโทเรทซ์ (Devereux, 1998; Shield, 2001) นอกจากนี้ มีงานวิจัยส่วนหนึ่งที่สนใจที่กระบวนการสร้างความจริงทางสังคมของคนจนจากบริบททางสังคม ได้แก่ การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างการกำหนดวาระสารของ สื่อมวลชนกับรัฐบาลเรื่องคนจน/ความยากจน หรือการนำเสนอของหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับองค์กร สาธารณประโยชน์และการเรียกร้องของปัจเจกบุคคลเกี่ยวข้องกับปัญหาสังคม รวมถึงความสนใจ ศึกษาการประกอบสร้างคนจนในหนังสือพิมพ์กระแสหลัก เปรียบเทียบกับหนังสือพิมพ์ทางเลือก (ขวัญฟ้า ศรีประพันธ์, 2547; Hindman, 1998; Kensicki, 2004) ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า การศึกษา คนจนในสื่อสารมวลชนส่วนใหญ่เป็นการศึกษาในขอบเขตเรื่องการเปิดรับสื่อ และผลกระทบจาก สื่อมวลชนเพื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของคนจนกลุ่มต่างๆ ขณะที่การศึกษาจาก แนวคิดการประกอบสร้างความจริงทางสังคมเป็นการศึกษาตามทัศนะที่เห็นว่าโครงสร้างทาง สังคมเป็นผู้ให้ความหมายต่อชีวิตทางสังคมของคนจน โดยส่วนใหญ่เป็นการศึกษาจากมุมมอง ของผู้ส่งสาร และมักมีข้อค้นพบว่าสื่อมวลชนมักมีอคติต่อการประกอบสร้างความจริงทางสังคม ให้กับคนจน ในขณะที่งานวิจัยตามแนวคิดการประกอบสร้างความจริงทางสังคมว่าด้วยคนจนยัง ขาดความสนใจต่อทัศนะที่เห็นว่า มนุษย์เป็นผู้ร่วมให้ความหมายและประกอบสร้างปรากฏการณ์ (Tuchman, 1978: 185) ดังนั้น หากศึกษาการประกอบสร้างความจริงทางสังคมของคนจนจาก มุมมองของผู้รับสารคนจนเอง อาจทำให้เกิดความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์เกี่ยวกับคนจน ได้แตกต่างออกไป

กลุ่มที่สี่ การวิจัยที่ใช้การวิเคราะห์ผู้รับสาร (audience analysis) เป็นวิธีการหลัก ควบคู่กับการวิเคราะห์ตัวบท อาทิเช่น Priya Parmar (2002) ที่ใช้การวิเคราะห์ตัวบทและการ ตีความเพลงแรพโดยเฉพาะในการวิเคราะห์ผู้รับฟังเพลงแรพผิวดำ ในประเด็นเรื่องการสร้าง อัตลักษณ์และการต่อต้านของเพลงแรพจากการตีความในกลุ่มวัยรุ่นผิวดำ ขณะที่นักวิจัยไทย อย่าง Ubonrat Siriyusak (1989) มีความสนใจใช้การวิจัยภาคสนามตามแนวทางการศึกษา เชิงมานุษยวิทยา เพื่อศึกษากิจกรรมทางการสื่อสารในกลุ่มผู้หญิงโรงงานสิ่งทอในชีวิตประจำวัน โดยพบว่ากลุ่มผู้หญิงโรงงานสิ่งทอเป็นทั้งผู้บริโภคที่มีความสามารถในการต่อรองความหมาย และเป็นผู้สร้างความหมายใหม่ให้กับวัฒนธรรมประชานิยม (re-creating popular cultural forms) ในบทเพลงและละคร ซึ่งเป็นการแสดงอัตลักษณ์ทางชนชั้นของตนเอง แต่ขณะเดียวกัน กลับพบว่า มีการครอบงำจากความคิดที่ว่าเพศชายเป็นใหญ่ (male-dominated) ทั้งในกิจกรรม

ทางสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ด้านเศรษฐกิจ ขณะการฟังเพลงและละครประเภทชนชั้นของผู้หญิงสะท้อนให้เห็นว่า กิจกรรมของผู้หญิงเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรักและการแต่งงาน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผู้รับสารจะมีความสำคัญในฐานะผู้ถอดรหัสความหมายที่แตกต่างกัน แต่บุคคลนั้นยังต้องสัมพันธ์อยู่กับตำแหน่งทางสังคม (social position) โดยแต่ละคนเกิดขึ้นจากการสังสมจากสังคม (collective social subject) (Hall, 1986b, p. 46) ดังนั้น ลักษณะภูมิหลังและประสบการณ์ของผู้รับสาร จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะอธิบายมีลักษณะของการต่อต้านและถูกรอบงำการให้ความหมาย ในระดับที่แตกต่างกันตามแนวคิดวัฒนธรรมศึกษา

กล่าวโดยสรุปข้อสงสัยเริ่มต้นของผู้วิจัยมีว่า ผู้รับสารคนจนที่มีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับความยากจน จะมีการยอมรับหรือต่อต้านการให้ความหมาย “คนจน” ที่สร้างขึ้นในรายการโทรทัศน์อย่างไรบ้าง หลังจากการทบทวนวรรณกรรมทั้งในส่วนของแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพบว่าการศึกษาในมิติต่างๆ เกี่ยวกับคนจนดังนี้

1. คนจนในมิติทางเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่เป็นการวัดภาวะความยากจน/คนจนตามที่หน่วยงานภาครัฐกำหนดไว้

2. คนจนในมิติของสัญญาณหรือภาพตัวแทน ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาคนจนจากมุมมองของผู้ส่งสารด้วยการวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) โดยพบว่า สื่อมวลชนประกอบสร้างความเป็นภววิสัยให้คนจนมีคุณลักษณะด้านลบเพียงด้านเดียว

3. คนจนในมิติด้านพฤติกรรมกรรมการสื่อสารและการเปิดรับสื่อ ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการเปิดรับสื่อ และผลกระทบของสื่อต่อพฤติกรรมของคนจนกลุ่มต่างๆ

ในการวิจัยครั้งนี้มีข้อแตกต่างจากงานวิจัยที่ผ่านมา คือ ผู้วิจัยจะศึกษาโดยเชื่อมโยงการศึกษาคนจนในมิติต่างๆ ทั้ง 3 มิติดังกล่าว ในส่วนของคนจนในมิติทางเศรษฐกิจ ผู้วิจัยมีความสนใจการสร้างความหมาย “คนจน” จากการใช้ชีวิตประจำวันของคนจนในโลกของความเป็นจริง ในส่วนของคนจนในมิติของสัญญาณหรือภาพตัวแทน ผู้วิจัยสนใจศึกษาการสร้างความหมาย “คนจน” ผ่านรายการเกมโชว์ และคนจนในมิติด้านพฤติกรรมกรรมการสื่อสารและการเปิดรับสื่อ ผู้วิจัยสนใจการสร้างหรือถอดรหัสความหมาย “คนจน” ในกลุ่มผู้รับสารคนจน ทั้งนี้ผู้วิจัยจึงตั้งข้อสงสัยเบื้องต้นว่า คนจนที่เป็นผู้รับสารจะมีการให้ความหมาย “คนจน” ที่ประกอบสร้างโดยสื่อมวลชนอย่างไรบ้าง โดยผู้วิจัยสนใจใช้การวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) ในการศึกษาการสร้างภาพตัวแทนคนจนในโทรทัศน์หรือคนจนในมิติของสัญญาณ ขณะที่ใช้การวิจัยผู้รับสาร (audience research) ในการอธิบายถึงการสร้างความหมาย “คนจน” ในกลุ่มผู้รับสารคนจน

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสนใจประยุกต์ใช้แนวคิดทฤษฎีต่างๆ ดังนี้

1. แนวคิดเรื่องภาพตัวแทนของ Stuart Hall ตามแนวทางสำนักวัฒนธรรมศึกษาเป็นหลัก

2. แนวคิดเรื่องการประกอบสร้างความจริงทางสังคม

กล่าวคือ แนวคิดเรื่องภาพตัวแทนตามแนวทางการศึกษาทางวัฒนธรรมเป็นความสนใจเกี่ยวกับการยอมรับและต่อต้าน การสร้างความหมายภาพตัวแทนคนจนในรายการเกมโชว์ ขณะที่แนวคิดเรื่องการประกอบสร้างความจริงทางสังคมเป็นความสนใจเรื่องผู้รับสารคนจน ในฐานะผู้ร่วมให้ความหมายและประกอบสร้างความจริงทางสังคม โดยมีข้อแตกต่างของงานวิจัยครั้งนี้จากงานวิจัยที่ผ่านมา คือ ผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่องภาพตัวแทนที่เห็นว่า ภาพตัวแทนคนจนเป็นการประกอบสร้างความหมายคนจนผ่านภาษา และใช้สัญญะ “คนจน” สื่อสารกับผู้อื่น รวมถึงการนำไปอ้างอิงกับคนจนในโลกความจริง อีกทั้งจินตนาการและความคิดต่างๆ ที่มีต่อคนจน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจวิเคราะห์การสร้างความหมาย “ภาพตัวแทนคนจน” จากการใช้ปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งการสร้างความหมาย “ภาพตัวแทนคนจน” ในโทรทัศน์ และการถอดรหัสหรือตีความหมาย “ภาพตัวแทนคนจน” ของผู้รับสารคนจนตามที่โทรทัศน์เข้ารหัสความหมายไว้ โดยใช้การวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) เพื่อให้เข้าใจการประกอบสร้างภาพตัวแทนคนจนในโทรทัศน์หรือคนจนในโลกของสัญญะ โดยผู้วิจัยเห็นว่าภาพตัวแทนคนจนในโทรทัศน์ เป็นพื้นที่การต่อต้านและครอบงำการผลิตซ้ำและตอกย้ำ (reproduce and reinforce) การให้ความหมาย “ความยากจนหรือคนจน” ของสังคม นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังใช้การวิจัยผู้รับสาร (audience research) เพื่อวิเคราะห์การต่อต้าน (struggle) รวมถึงการเป็นผู้ตีความและต่อรอง (interpret and negotiate) ความหมายของผู้รับสารคนจนที่มีต่อภาพตัวแทนคนจนในโทรทัศน์ อีกทั้งยังสนใจประเด็นเรื่องการถูกครอบงำ (domination) ของผู้รับสารคนจนจากภาพตัวแทนคนจนในโทรทัศน์

นอกจากนี้จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า ที่ผ่านมามีการศึกษาการสร้างความหมาย “คนจน” ผ่านการวิเคราะห์ตัวบทที่หลากหลาย ทั้งเรื่องแต่ง (อาทิเช่น บทละคร) และเรื่องจริง (อาทิเช่น รายการสารคดี หรือรายการข่าว) แต่อย่างไรก็ตามยังไม่มีผู้ศึกษาการสร้างความหมาย “คนจน” ผ่านตัวบทรายการเกมโชว์ ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจวิเคราะห์การสร้างความหมาย “คนจน” ผ่านตัวบทของรายการเกมโชว์ ทั้งนี้เนื่องจากรายการเกมโชว์มีลักษณะเฉพาะที่น่าสนใจหลายประการ คือ มีทั้งคุณลักษณะที่ผสมผสานเรื่องที่แต่งขึ้น (fiction) และเรื่องจริงที่ไม่ใช่เรื่องแต่ง (non-fiction) โดยผู้แข่งขันที่เป็นคนจริงๆ และมีลักษณะที่เป็นตัวละครทางสังคม (social actors) ซึ่งไม่ได้ถูกเขียนขึ้นตามบท ในเวลาเดียวกับที่มีการแข่งขัน (competition) และกฎกติกาที่ถูกปรับแต่งขึ้นมาแล้วให้สอดคล้องกับตรรกะของระบบทุนนิยม อีกทั้งรายการเกมโชว์

ยังมีรูปแบบการเล่าเรื่อง (narration) ที่ค่อนข้างตายตัว และเป็นรายการที่ได้รับความนิยมจากผู้รับสาร ทั้งนี้จากทัศนะของ Jean Baudrillard (กาญจนา แก้วเทพ, 2545, น. 72-73) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของรายการเกมโชว์ไว้ว่า ประกอบขึ้นด้วยสารสนเทศ (information) และความหมาย (meaning) โดยเขาเห็นว่า ข้อมูลข่าวสารในรายการเกมโชว์จะมีความหมายได้ก็ต่อเมื่อบุคคล (subject) ได้นำตัวเองเข้าไปสัมพันธ์กับผู้ให้ความหมายเท่านั้น หากนำแนวคิดดังกล่าวมาพิจารณาการเล่น “เกมปลดหนึ่ง” ที่นำเสนอกฎระเบียบกติกาไปให้มันเป็นเพียงสารสนเทศเท่านั้น และสารสนเทศจะมีความหมายขึ้นมาเมื่อมี “ผู้เล่น” เข้าไปแต่งเติมความหมายให้เกิดขึ้น ในแง่นี้รายการเกมโชว์จึงเป็นสิ่งที่คนชื่นชอบ เพราะรายการเกมโชว์เป็นเวทีที่ผู้คนรวมทั้งผู้รับสารคนจนสามารถสร้างสรรค์ความหมายให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งอาจเกิดขึ้นกับกรณีของผู้รับสารคนจนที่สร้างความหมาย “คนจน” ผ่านการรับชมผู้แข่งขันที่เป็น “ผู้เล่น” ในรายการเกมปลดหนึ่ง

ผู้วิจัยคาดว่า การวิจัยครั้งนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์ในการเปรียบเทียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้รับสารและสื่อมวลชน ในการสร้างความหมาย “คนจน” นอกจากนั้น ยังก่อให้เกิดประโยชน์ ในการสร้างองค์ความรู้ด้านการสื่อสารทางการเมืองตามแนวทางวัฒนธรรมศึกษา ที่เห็นว่า การเมืองปรากฏอยู่เสมอแม้แต่ในการดำเนินชีวิตประจำวันทั้งการทำงาน, ครอบครัว หรือชีวิตทางเพศ โดยเป็นเรื่องของอำนาจและความขัดแย้งในชีวิตประจำวันของประชาสังคม (civil society) และขอบเขตใหม่นี้เป็นการเมืองในพื้นที่ของการผลิตซ้ำทางสังคม (politics in the area of social reproduction) โดยทุกคนเป็นผู้เล่นเกมใน “ละครทางสังคม” ด้วยการใช้อย่างต่างๆ เพื่อให้ความหมายว่าตนเองเป็นใคร ตามความหมายนี้ การเมืองจึงเป็นเรื่องอัตลักษณ์ในช่วงเวลาหนึ่ง (moment of identity) โดยปราศจากติดตั้งสารัตถะที่ตายตัว (Hall, 1996, pp. 226-237)

ปัญหานำการวิจัย

รายการเกมโชว์ประกอบสร้างภาพตัวแทนคนจนอย่างไร และผู้รับสารคนจนเกิดการยอมรับหรือต่อต้านภาพตัวแทนคนจนในรายการเกมโชว์อย่างไร และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการประกอบสร้างภาพตัวแทนคนจนในรายการเกมโชว์ และเหตุผลการประกอบสร้างภาพตัวแทนคนจนในรายการเกมโชว์

2. เพื่อศึกษาการยอมรับหรือต่อต้านภาพตัวแทนคนจนในผู้รับสารคนจน และเหตุผลของการประกอบสร้างภาพตัวแทนคนจนในผู้รับสารคนจน

นิยามศัพท์

ภาพตัวแทน หมายถึง การประกอบสร้างความหมายผ่านภาษา โดยใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อสารอย่างมีความหมายกับผู้อื่น และสามารถใช้สัญลักษณ์เพื่อการอ้างอิงถึงโลกความจริง รวมถึงสิ่งที่เป็นจินตนาการ และความคิดนามธรรมที่ไม่ปรากฏในโลกวัตถุ ดังนั้น ภาพตัวแทนจึงเป็นระบบที่เชื่อมโยงองค์ประกอบสามส่วนไว้ คือ โลกความจริง โลกสัญลักษณ์ และโลกในความคิด

ภาพตัวแทนคนจนในรายการเกมโชว์ หมายถึง สาร (message) ต่างๆ ที่รายการเกมปลดหนี้ประกอบสร้าง “คนจน” โดยใช้วิธีการการเล่าเรื่อง “คนจน” เพื่อสื่อความหมายไปยังผู้รับสาร ทั้งนี้องค์ประกอบหรือเกณฑ์ที่ใช้วัด ได้แก่

- การทำหน้าที่หรือการกระทำของตัวละครคนจน (function or action of character) พิจารณาถึงการกระทำที่ตัวละครคนจนหลีกเลี่ยงไม่ได้ รวมถึงชุดการกระทำที่เชื่อมโยงกัน
- ตัวละคร (character) เป็นการสร้างตัวละครที่เป็นคนจน โดยประกอบขึ้นจากการวางลักษณะนิสัยของตัวละครคนจน (character) การกำหนดความต้องการหรือเป้าหมายในชีวิตของตัวละครคนจน (objective) การแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครคนจน (emotion) รวมถึงทัศนคติที่ตัวละครคนจนมีต่อโลก ตนเอง และผู้อื่น
- การสร้างความขัดแย้ง (conflict) คือ การต่อสู้ปะทะกันภายนอกของฝ่ายที่อยู่ตรงข้ามกับคนจน และการต่อสู้ปะทะกันภายในจิตใจของคนจน
- แก่นของเรื่อง (theme) คือ ลักษณะหนึ่งทางธรรมชาติที่ตัวละครคนจนได้เรียนรู้จากประสบการณ์เกิดเป็นข้อสรุปบางอย่างให้กับชีวิตตน โดยพิจารณาจากขอบเขตของเรื่อง และการแสดงออกของตัวละครคนจน สถานการณ์ในเรื่อง ปฏิกริยาโต้ตอบของตัวละครคนจน และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละครคนจน
- มุมมองของการเล่าเรื่อง (point of view) หมายถึง การวางตัวเองไว้ของผู้เขียนบทหรือผู้ดำเนินรายการ และทำให้มองเห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากมุมที่วางไว้ โดยต้องพิจารณาว่าใครคือผู้เล่าเรื่อง ใครคนนั้นเกี่ยวข้องกับ การเล่าเรื่องอย่างไร และจุดยืนหรือวิธีคิดที่อยู่เบื้องหลังของผู้เล่าเรื่อง

- การแข่งขัน (competition) เป็นองค์ประกอบหนึ่งของรายการเกมโชว์ที่ขาดไม่ได้ในรายการเกมโชว์ โดยผู้วิจัยมีประเด็นพิจารณา คือ วิธีการแข่งขัน และรางวัลจากการแข่งขัน

- การสื่อสารผ่านภาพ (Visual image) เป็นผลิตรหัสความหมาย (code) ผ่านการใช้ภาพในลักษณะ โดยผู้วิจัยกำหนดประเด็นการวิเคราะห์การให้ความหมาย “คนจน” ผ่านการสื่อสารด้วยภาพ 3 ลักษณะ ได้แก่ การกำหนดกรอบของภาพ การเคลื่อนไหวของกล้อง และการใช้เทคนิคพิเศษ

- การจัดระบบกาลเทศะ (Time and space) เป็นการวิเคราะห์ความหมาย “คนจน” ผ่านการแบ่งซอยย่อยเป็นช่วงเวลาต่างๆ ช่วงเวลาที่จัดแบ่งช่วงเวลาย่อยถูกนำมาจัดระบบ ให้มีโครงสร้างแบบที่มีการลื่นไหลสลับกับการขัดจังหวะ (flow and interruption)

ความเป็นอื่น หมายถึง การสร้างความแตกต่างให้กับมนุษย์ในลักษณะแบ่งแยก “เป็นเขา” กับ “เป็นเรา” โดยใช้วิธีการลดทอนความเป็นมนุษย์แต่ละฝ่ายให้เหลือเพียงแง่มุมเพียงด้านเดียว ซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกัน และทำให้ความแตกต่างที่เป็นเรื่องทางวัฒนธรรมให้เป็นที่ยอมรับว่าเป็นภาวะทางธรรมชาติที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ขณะที่ Michel Foucault (Storey, 1998, pp. 96-97) เห็นว่ากลยุทธ์การสร้างความเป็นอื่นเกี่ยวข้องกับอำนาจในการให้นิยามความหมาย โดยพิจารณาทั้งประเด็นเรื่องการผนวกรวมความหมาย และการกีดกันความหมายอื่นออกไป (inclusion and exclusion) เช่น คนขาวเป็นผู้มีอารยธรรม ขณะที่คนดำเป็นคนป่าเถื่อนหรือการลดทอนหญิงผิวดำให้กลายเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีรูปร่างกายไว้ตอบสนองความต้องการทางเพศ (sexuality organs) สำหรับชายผิวขาว

ความเป็นอื่นของคนจน หมายถึง สาร (message) ต่างๆ ที่รายการเกมปลดหนี้ประกอบสร้างสร้างความแตกต่างให้กับ “คนจน” ในลักษณะแบ่งแยกระหว่าง “เป็นเขา” กับ “เป็นเรา” และลดทอนความเป็นมนุษย์ของคนจนให้เหลือเพียงแง่มุมเพียงด้านเดียว รวมทั้งการให้นิยามความหมายและกีดกันออกไป โดยโทรทัศน์เล่าเรื่องความแตกต่างของ “คนจน” ที่ประกอบสร้างขึ้นผ่านองค์ประกอบของการเล่าเรื่อง และองค์ประกอบรายการเกมโชว์ ได้แก่ ตัวละคร (Character) แก่นความคิด (Theme) โครงเรื่อง (Plot) ความขัดแย้ง (Conflict) มุมมองการเล่าเรื่อง (point of view) การแข่งขัน (Contest) ฉาก (Setting) การสื่อสารผ่านภาพ (Visual image) และการจัดระบบกาลเทศะ (Time and space)

ภาพแบบฉบับ หมายถึง การติดตั้งบุคลิกที่เป็นสาร์ตละในลักษณะตายตัว (essentializing) ให้กับคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และลดทอนความเป็นมนุษย์ให้มีความซับซ้อนน้อยลง (reductionism) รวมทั้งเป็นการทำให้ความหมายที่เป็นเรื่องทางวัฒนธรรม กลายเป็นเหมือนเรื่อง

ทางธรรมชาติที่ทุกคนยอมรับโดยปราศจากความสงสัย (naturalization) รวมถึงการจัดระบบการให้ความหมายทางสังคมในลักษณะคู่ตรงข้าม (oppositions) และการทำให้จินตนาการที่เกินจริง (fantasy) โดยมีความจริงระดับลึก (deep meaning) ที่ไม่ได้พูดถึง

ภาพแบบฉบับของคนจน หมายถึง สาร (message) ต่างๆ ที่รายการเกมปลดหนี้ ประกอบสร้างคนจนให้มีลักษณะแบบเหมารวม โดยพิจารณาองค์ประกอบหรือเกณฑ์การวัด ได้แก่ การติดตั้งบุคลิกที่เป็นสาร์ตตะในลักษณะตายตัวให้กับคนจน การลดทอนคนจนให้มีความซับซ้อนน้อยลง การทำให้ความหมาย “คนจน” ที่เป็นเรื่องทางวัฒนธรรมกลายเป็นเรื่องทางธรรมชาติที่สังคมยอมรับโดยปราศจากความสงสัย รวมถึงการจัดระบบการให้ความหมาย “คนจน” ในลักษณะคู่ตรงข้าม และการทำให้จินตนาการที่เฟื่องฝันเกินจริงถูกรับรู้ว่าเป็นความจริง โดยโทรทัศน์เล่าเรื่อง “คนจน” ที่ประกอบสร้างขึ้นผ่านองค์ประกอบของการเล่าเรื่อง ได้แก่ ตัวละคร (Character) แก่นความคิด (Theme) โครงเรื่อง (Plot) ความขัดแย้ง (Conflict) มุมมองการเล่าเรื่อง (point of view) การแข่งขัน (Contest) ฉาก (Setting) การสื่อสารผ่านภาพ (Visual image) และการจัดระบบกาลเทศะ (Time and space)

การถอดรหัส หมายถึง การที่ผู้รับสารตีความหมายต่อภาพตัวแทนคนจนในรายการเกมปลดหนี้ โดยผู้รับสารคนจนจะให้ความหมายแตกต่างกัน ตามภูมิหลังและประสบการณ์ที่แต่ละคนมีเกี่ยวกับความยากจน Stuart Hall (กาญจนา แก้วเทพ, 2543, น. 73-74) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการให้ความหมายของผู้รับสารไว้ 3 ลักษณะ คือ

1. ผู้รับสารที่ถอดรหัสตรงตามความหมายที่ผู้ผลิตสารใส่รหัสไว้ (preferred reading)
2. ผู้รับสารที่ถอดรหัสมีการต่อรองความหมายที่ผู้ผลิตสารใส่รหัสไว้ (alternative/negotiated reading)
3. ผู้รับสารที่ถอดรหัสตรงข้ามกับความหมายที่ผู้ผลิตสารใส่รหัสไว้อย่างสิ้นเชิง (oppositional reading)

นอกจากนี้ Hall ยังใช้เกณฑ์การวิเคราะห์การต่อต้านความหมาย โดยมีประเด็นการพิจารณา ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงรหัสความหมายภาพตัวแทนคนจน การใช้ภาพลักษณ์คนจนด้านบวกเข้าแทนที่การครอบงำจากภาพตัวแทนด้านลบ และความสมปรารถนาและความรู้สึกขัดแย้งที่มีอยู่ในใจของผู้รับสาร

การเข้ารหัส หมายถึง การที่ผู้ผลิตรายการเกมปลดหนี้สร้างความหมายภาพตัวแทนคนจน ผ่านองค์ประกอบการเล่าเรื่องและองค์ประกอบรายการเกมโชว์ ได้แก่ ตัวละคร (Character) แก่นความคิด (Theme) โครงเรื่อง (Plot) ความขัดแย้ง (Conflict) มุมมองการเล่าเรื่อง (point of

view) การแข่งขัน (Contest) ฉาก (Setting) การสื่อสารผ่านภาพ (Visual image) และการจัดระบบกาลเทศะ (Time and space)

การประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคม หมายถึง การที่มนุษย์ให้ความหมายต่อโลกรอบตัวและตนเองประกอบขึ้นเป็นความเป็นจริงทางสังคมเฉพาะบุคคล โดยสัมพันธ์อยู่กับความเป็นจริงที่สังคมให้ความหมายไว้ร่วมกันและกำหนดเป็นคลังความรู้ทางสังคม (social stock of knowledge) ที่จะเป็นตัวที่กำหนดมาตรฐาน และบทบาทขึ้นมาจำกัดการประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคมเฉพาะบุคคล โดยพิจารณาเปรียบเทียบการประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคมจากผู้รับสารที่มีประสบการณ์ตรงกับประสบการณ์ผ่านสื่อ

การสร้างความหมาย หมายถึง กระบวนการผลิต ถ่ายทอด และรับรู้ความหมาย โดยอาศัยภาษาเป็นเครื่องมือ ทั้งจากฝ่ายผู้ส่งสารที่นี้คือผู้ผลิตรายการเกมโชว์ และผู้รับสารที่เป็นคนจน โดยกระบวนการดังกล่าวสัมพันธ์อยู่กับความเป็นจริงที่สังคมให้ความหมายไว้ร่วมกัน และประสบการณ์ทางสังคม (social experience) ของแต่ละบุคคล

การผลิตซ้ำความหมาย หมายถึง ขั้นตอนของการสร้างสารและสืบทอดกระบวนการการจัดกรอบของความหมายและความคิด (framing meaning and idea) เกี่ยวกับคนจน ผ่านองค์ประกอบการเล่าเรื่องและองค์ประกอบรายการเกมโชว์ โดยแบ่งรูปแบบการผลิตซ้ำความหมายออกเป็น 2 ประเภท ประเภทแรกคือ การผลิตซ้ำที่ยังคงความหมายเดิม อีกประเภทหนึ่ง คือ การผลิตซ้ำเพื่อต้องการจะเสนอความหมายใหม่ที่ขัดแย้งกับความหมายเก่าที่มีอยู่ หรือขัดกับสามัญสำนึกที่ผู้รับสารมีอยู่ หรือคัดง้างกับความรู้ที่ยอมรับกันโดยปริยาย

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการวิจัยให้อยู่ใน 3 ส่วน คือ

ส่วนแรก การวิเคราะห์การให้ความหมาย “คนจน” จากปฏิสัมพันธ์กับคนรอบข้างในชีวิตประจำวันของคนจน

ส่วนที่สอง การวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) ผู้วิจัยใช้การรวบรวมข้อมูลโดยเลือกจากกลุ่มตัวอย่างแบบมีจุดมุ่งหมาย (purposive sampling) โดยภาพตัวแทนคนจนในรายการโทรทัศน์เกมปลดหนี้ เฉพาะรายการโทรทัศน์ที่ออกอากาศระหว่างเดือนพฤษภาคม 2549 - กรกฎาคม 2549 ทั้งนี้เนื่องจากเอกลักษณ์เฉพาะตัวของเกมโชว์คือการแข่งขัน (contest) ซึ่งสัมพันธ์กับการแข่งขันของตัวเองและกับคนอื่น ๆ ในชีวิตจริงของคนจน

ส่วนที่สาม การวิจัยผู้รับสาร ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ผู้รับสาร คนจน โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบมีจุดมุ่งหมาย โดยพิจารณาตัวแปรด้านประสบการณ์ที่ตาม แนวทางวัฒนธรรมศึกษาเชื่อว่า เป็นปัจจัยที่ทำให้การให้ความหมายของผู้รับสารแตกต่างกัน โดย ผู้วิจัยแบ่งกลุ่มคนออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มผู้รับสารคนจนที่มีหนี้คงที่หรือหนี้เพิ่มขึ้น
2. กลุ่มผู้รับสารคนจนที่มีหนี้ลดลงหรือไม่เป็นหนี้

เพื่อหาคำตอบว่าผู้รับสารที่มีภูมิหลังและประสบการณ์แตกต่างกัน จะส่งผลกระทบต่อ การถอดรหัสหรือตีความหมายภาพตัวแทนคนจนในโทรทัศน์อย่างไร

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ผลการวิจัยจะเป็นประโยชน์เชิงวิชาการต่อการสร้างองค์ความรู้ด้านการสื่อสารตาม แนวทางสำนักวัฒนธรรมศึกษา โดยเฉพาะเรื่องอำนาจของผู้รับสารในการสร้างความหมายแก่โลก รอบตัว รวมทั้งเป็นการเปิดพื้นที่การศึกษาการสื่อสารทางการเมืองตามแนวทางสำนักวัฒนธรรม ศึกษาดังกล่าวไปยังกรณีของสื่อบันเทิงลักษณะประชานิยม และรูปแบบการเมืองที่เกี่ยวข้อง การสร้างความหมายที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน

2. ผลการวิจัยจะเป็นประโยชน์เชิงวิชาชีพต่อผู้ผลิตรายการโทรทัศน์ที่จะได้นำไปใช้ เพื่อพัฒนาเนื้อหารายการเกี่ยวกับความยากจน/คนจนที่สอดคล้องกับผู้รับสารคนจนต่อไป รวมทั้ง มีการประกอบสร้างคนจนหรือปัญหาความยากจนอย่างรอบด้านมากยิ่งขึ้น

3. ผลการวิจัยจะเป็นประโยชน์เชิงนโยบายต่อการกำหนดทิศทางการบริหาร สื่อมวลชน หรือกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมในสื่อภาคประชาชน เพื่อเปิดโอกาสให้คนจนมีช่องทาง ในการสื่อสารปัญหาต่างๆ จากมุมมองของคนจนเองได้มากขึ้น